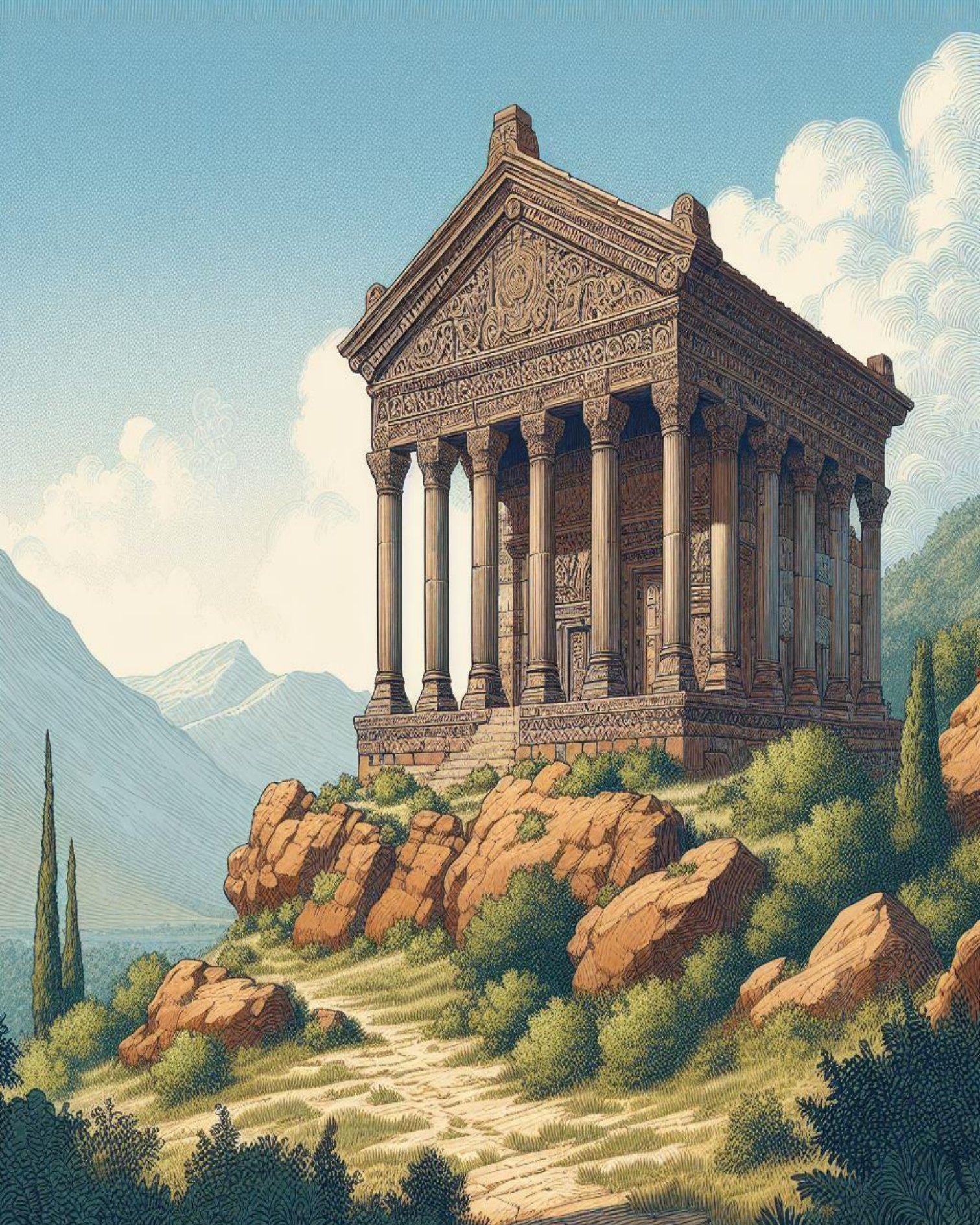

MONSTERS AND SPIRITS — IN — ARMENIAN MYTHOLOGY

VAHAGN
ASLANYAN

The background is a highly detailed, ornate pattern in a light beige or cream color. It features several mythical creatures: a dragon-like creature with wings and a long tail at the top center, a lion-like creature with a long mane at the bottom center, and a dragon-like creature on the right side. The background is filled with intricate floral and scrollwork designs. The text is centered and written in a dark red, serif font.

Dedicated to Ashot Aslanyan
Նվիրվում է Աշոտ Ասլանյանին

Contents/Բովանդակություն

Preface	1
Առաջաբան	2
What are monsters and spirits?	3
Ինչե՞ր են հրեշները և ոգիները	4
Vishap.....	5
Վիշապ	6
Nhang.....	7
Նհանգ	8
Aralez	9
Արալեզ	10
Piatek.....	11
Փիաթեք	12
Shahapet	13
Շահապետ	14
Al	15
Ալ	16
Kadzh	17
Բաջ	18
Grogh.....	19
Գրոդ	20
Afterword	21
Վերջաբան	22

Preface

My inspiration for making this bestiary is threefold. First, I was looking for a beautifully illustrated compendium of Armenian legendary creatures; since I couldn't find one, I decided to make one. Second, I hope it will help popularise this part of our culture among non-Armenians and Armenians alike. Third, this was a good opportunity for an in-depth exploration of Armenian mythology. I myself learned some new things about ancient Armenian beliefs and myths, and I hope the reader will find this useful too.

I must stress that this book by no means gives an exhaustive list of legendary beings in Armenian mythology; there are many more, yet I have included only those with sufficiently detailed descriptions that would allow me to create illustrations.

I have chosen to incorporate both English and Armenian versions into a single document. Odd pages are in English and even pages are in Armenian. In a two-page view, the English version will appear on the left and the Armenian version on the right.

A word of caution: in case of reading with a young child, it is advisable to have a look in advance and skip the sections with gruesome illustrations, lest they horrify our delicate readers.

Vahagn Aslanyan
Manchester, UK
23rd March 2024

Առաջաբան

Երեք հիմնական պատճառ ունեմ այս գրքույկը պատրաստելու համար: Նախ, բոլորովին վերջերս փնտրում էի հայոց հեթանոսական դիցաբանության մեջ հանդիպող առասպելական էակների մասին պատկերազարդ որևէ գիրք. քանի որ չգրա, որոշեցի ինքս կազմել: Երկրորդ, հուսով եմ, որ մեր մշակույթի այդ մասն այսու որոշակի տարածում կգտնի և՛ հայերի, և՛ այլոց շրջանում: Երրորդ, սա հիմնալի առիթ էր հայոց դիցաբանությունը խորությամբ ուսումնասիրելու: Ինքս բազմաթիվ նոր բաներ սովորեցի հայոց հնագույն առասպելների մասին, և հուսում եմ՝ ընթերցողը նույնպես սա օգտակար կգտնի:

Պետք է նշեմ, որ այսպեղ տեղ գրած արարածներից բացի հայկական առասպելաբանության մեջ կան բազում այլ հրեշներ և ոգիներ: Ես ներկայացրել եմ միայն նրանց, որոնց արտաքին կերպարանքը քիչ թե շատ նկարագրված է գրականության մեջ, որի հիման վրա կկարողանայի համապատասխան պատկերներ ստանալ:

Որոշել եմ ներկայացնել հայերեն և անգլերեն տարբերակները մի գրքույկի մեջ: Զույգ էջերը հայերեն են, կենտրոնը՝ անգլերեն: Էկրանին միաժամանակ երկու էջ ցուցադրելու դեպքում անգլերեն տարբերակը կհայտնվի չափ կողմում, հայերենը՝ աջ:

Վերջում պատշաճ եմ համարում զգուշացնել, որ երեխաների հետ ընթերցելիս խորհուրդ եմ տալիս նախօրոք ստուգել և բաց թողնել այն բաժինները, որոնցում տեղ գրած պատկերները կարող են սարսափեցնել մեր փոքրիկ ընթերցողներին:

Վահագն Ասլանյան
Մանչեսթր, Մեծ Բրիտանիա
23 մարտ 2024

What are monsters and spirits?

In our language, monsters are animal-like creatures, which have an unnatural shape or size, deformities of body parts, or are a mixture of different types of animals, or are half-sentient, half-insentient. For whatever reasons the animal worship arose, the human imagination extended those reasons to these supernatural beings. And since imagination has no rules or limits, it was and is easy to create monsters in the mind, especially where an animal of abnormal size and shape is encountered, or something unfamiliar from distant lands is heard of.

Another reason for worshiping animals and monsters among many pagan peoples was the belief in transmigration. As if after death, the souls of people transmigrate not only to the souls of other people, but also to those of animals or, which is the same, change into animals. This belief is not remembered in our nation, even though the concept of monsters persisted even after Christianity and is still mentioned. There are not only monsters of specific imagined form, but also those to whom the human imagination has not been able to ascribe a definite shape, and which are understood by the mind as spirits, powers, and incorporeal beings.

In the ancient religions of all nations, beings beyond these are also mentioned as intellectual and spiritual, many as simple spirits, some also corporeal. Due to widespread pagan ignorance, many of these spirits are believed to be more malevolent than benevolent. Yet, there are also those that seem neutral, and it is difficult to classify them as good or evil.

*From 'Ancient beliefs or pagan religion of Armenians'
by Ghevont Alishan*

Ինչե՞ր են հրեշները և ոգիները

Մեր լեզվով հրեշ են կոչվում հապկապես կենդանական արարածները, որոնք իրենց մեծությամբ կամ փոքրությամբ, անդամների ալյաշևությամբ ծանոթ բնականից դուրս կերպարանք ունեն կամ տարբեր տեսակի կենդանիների խառնուրդ են կամ էլ կիսով չափ ոչ բանական են, կիսով չափ բանական կենդանակերպ: Եթե որևէ պարճառով է ծագել կենդանիների պաշտամունքը, մարդկանց երևակայությունը այդ պարճառները ավելացրել է այդ կենդանիների վրա: Եվ քանի որ երևակայությանը չափ ու կանոն չկա, դյուրին էր և է մտքի մեջ հրեշներ ստեղծելը, մանավանդ այնտեղ, որտեղ տեսնվում է բնության սովորական չափից ու չևից դուրս մի կենդանի, կամ օտար երկրի անծանոթ մի բան է լսվում:

Հեթանոսներից շատերի մեջ կար կենդանիներին ու հրեշներին պաշտելու մեկ այլ պարճառ ևս՝ հոգեփոխության հավատքը: Իբրև թե մահից հետո մարդկանց հոգիները դառնում են ոչ միայն այլ մարդու, այլև կենդանիների հոգի կամ, որ նույնն է, փոխվում են կենդանու: Այս աղանդը մեր ազգի մեջ չի հիշվում, թեև պես-պես հրեշների հավատք երևացել է նաև քրիստոնեությունից հետո ու դեռ նշմարվում է: Կան ոչ միայն երևակայված չև ունեցող հրեշներ, այլև այնպիսիները, որոնց մարդկային երևակայությունը չի կարողացել տալ որոշակի կերպարանք, և մտքով են ըմբռնվում իբրև ոգիներ, զորություններ ու անտեսանելի ազդողներ:

Բոլոր ազգերի հին կրոններում հիշատակվում են նաև սրանցից վեր էակներ՝ իբրև բանական և հոգեղեն, շատերը՝ որպես պարզ ոգի, ոմանք՝ նաև մարմնավոր: Ըստ հեթանոսների սովորական տկարամտության, դրանցից շատերը ավելի չար, քան թե բարի ոգիներ են: Կան նաև այնպիսիները, որոնք միջակա են թվում, և դրանց չարն ու բարին որոշելը դժվար է:

«Հին հավատք կամ հեթանոսական կրօնք հայոց»
Ղևոնդ Ալիշան

Vishap

Vishap is an Armenian serpent-like dragon dwelling on Mount Ararat. According to some legends, Vishaps steal toddlers and replace them with evil changelings of their own brood, a famous example being King Artavasdes, the son of Artaxias (although in some legends Kadzhes, rather than Vishaps, steal Artavasdes as a child). Vishaps' ascending to the sky and descending to the Earth cause thunderstorms. Sometimes Vishaps swallow the sun causing a solar eclipse. While it is often assumed that Vishaps are winged monsters, there is no direct allusion to wings in the myths. Most likely Vishaps evolved through legends from wingless creatures to winged ones.

The Armenian warrior god Vahagn Vishapakagh (the Dragonslayer) is known for fighting and slaying Vishaps.

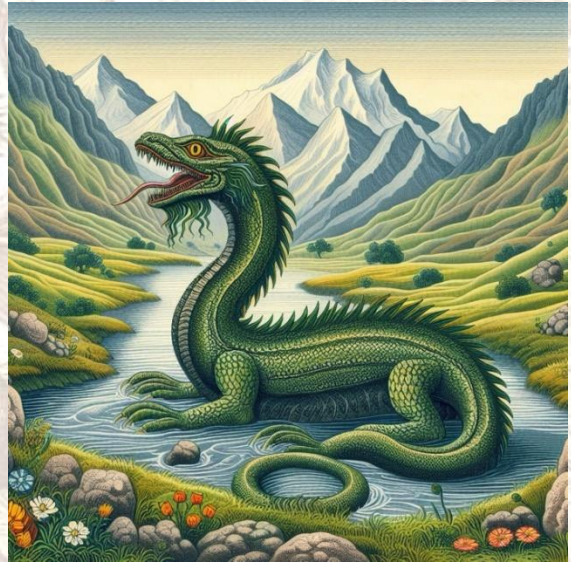
Վիշապ

Վիշապներն օջանման հրեշներ են, որոնք բնակվում են Արարատ լեռան վրա: Առասպելների համաձայն նրանք հաճախ գողանում են մանկահասակ երեխաների և փոխարինում նրանց իրենց տեսակի չար հրեշներով, որոնք արտաքինից երեխայի նման են: Սրա հայրնի օրինակ է Արտավազդ արքան՝ Արտաշեսի որդին, որին իբր նորաժին ժամանակ վիշապները փոխել են (երբեմն նաև նշվում է, թե Քաջերն են նրան գողացել): Վիշապների երկինք բարձրանալն ու երկիր իջնելն առաջացնում են ամպրոպ: Երբեմն վիշապները կուլ են տալիս արեգակը, որի արդյունքում տեղի է ունենում արևի խավարում: Չնայած վիշապների թևերի մասին ուղիղ հիշատակում չկա, սովորաբար ենթադրվում է, որ նրանք թևավոր հրեշներ են:

Ռազմի աստված Վահագն Վիշապաքաղը հաճախ պարկերվում է վիշապների դեմ մարտնչելիս:

Nhang

Nhangs are river-dwelling monsters related to Armenian dragons (Vishaps) and resemble giant serpents. These monsters have shapeshifting abilities and can transform into a woman – similar to Greek Naiads – to lure men into the water, drown them, and drink their blood. Nhangs are said to have been observed in two rivers in the Armenian highlands, Aratsani and the Euphrates.

According to some authors, Nhangs are monsters, while others classify them as spirits. But in all accounts they are malicious.

The word ‘Nhang’ is of Persian origin and means ‘crocodile’.

Նհանգ

Նհանգները գեպում ապրող վիշապանման հրեշներ են: Սովորաբար ունեն հսկա օջի տեսք: Կարող են կերպարանափոխվելով կնոջ տեսք ընդունել (հունական Նայադի նման), գայթակղել տղամարդկանց, ջրում խեղդել, և խմել նրանց արյունը: Ասում են, թե Նհանգներ նշմարվել են Հայկական լեռնաշխարհի երկու գետերի՝ Արածանու և Եփրատի մեջ:

Որոշ հեղինկաներ պնդում են, թե Նհանգը հրեշ է, իսկ մյուսների համաձայն այն ոգի է: Ամեն դեպքում բոլորն էլ կարծում են, որ այն չար է:

«Նհանգ» բառն ունի պարսկական ծագում և նշանակում է «կոկորդիլոս»:

Aralez

Aralezes are winged dog-like creatures or spirits. They are said to descend from the heaven to lick the wounds of dead heroes, who have fallen in a battle or killed by a treacherous foe, to revive them. Legend has it, when the Armenian legendary king Ara the Handsome died in battle, the Babylonian queen Semiramis called on the Aralezes to lick his wounds and to bring him back to life. It is believed that this myth gave rise to the word 'Aralez', where 'lez' is the root of the Armenian word for 'to lick'.

By the accounts of Armenian historians, in the fourth century (after the Christianisation of Armenia) when Mushegh Mamikonian, the supreme commander of the armed forces of Armenia, was assassinated by King Varazdat, his relatives put his body on a tower hoping that Aralezes would bring him back to life.

Արալեզ

Արալեզները թևավոր շնանման արարածներ կամ ոգիներ են: Նրանք, երկնքից իջնելով, լիզում են մարտում ընկած կամ դավաճան թշնամու կողմից սպանված հերոսների վերքերը և վերակենդանացնում նրանց: Ավանդության համաչափ, երբ Արա Գեղեցիկը զոհվեց մարտում, Բաբելոնի թագուհի Շամիրամը կանչեց Արալեզներին՝ լիզելու Արայի վերքերը և նրան հարություն տալու: Թերևս հենց այստեղից էլ ծագել է «Արալեզ» բառը (Արային լիզող):

Ըստ հայ պատմիչների՝ չորրորդ դարում, Հայաստանի քրիստոնեացումից հետո, երբ սպարապետ Մուշեղ Մամիկոնյանը դավադրաբար սպանվեց Վարազդատ թագավորի կողմից, հարազատները նրա մարմինը դրեցին մի աշտարակի վրա՝ հուսալով, որ Արալեզները նրան կվերակենդանացնեն:

Piatek

Piatek is an ancient monster with an eagle's head and a lion's body and tail. Thus, it looks like a wingless Griffin. However, it has a larger beak than a Griffin and pointy feathers on its head. Since the eagle is the king of the sky, and the lion is the king of the earth, the Griffin, incorporating both of these animals, is supposed to be a very powerful creature. On the other hand, a Piatek has no wings and cannot fly, so it is more closely related to earth.

In British heraldry male Griffins, sometimes called Keythongs, are depicted without wings. However, Keythongs are unlikely to have a relation to Piateks, which are probably different monsters.

Փիաթեր

Փիաթերը հնագույն արարած է արծվի գլխով և առյուծի մարմնով: Այն նման է անթև Արծվառյուծի՝ Գրիֆոնի: Բայց նա ունի ավելի մեծ կրուց և ցից-ցից փեքուրներ գլխի հետևի մասում: Քանի որ արծիվը երկքնի արքան է, իսկ առյուծը՝ երկրի, Գրիֆոնը, լինելով այս երկուսի խառնուրդ, հզորագույն արարած է համարվում: Սակայն Փիաթերը թևեր չունի և չի կարող թռչել, հետևաբար այն ավելի շատ կապված է երկրի հետ:

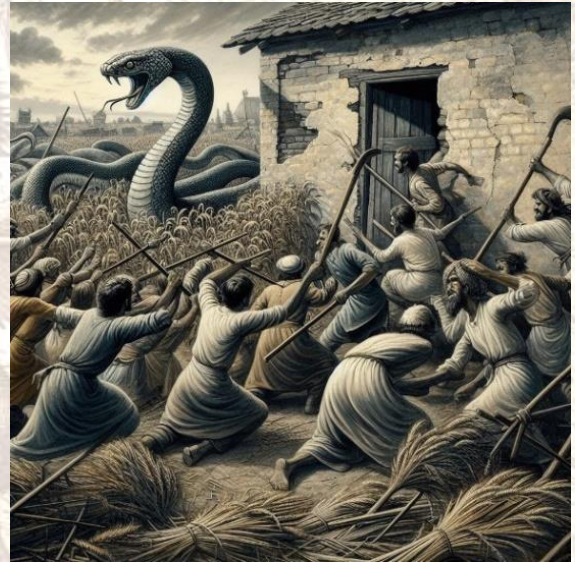
Բրիտանական գերբազմաթիվության մեջ արու Գրիֆոնները, որ հայտնի են Քեյթոնգ անվամբ, պատկերվում են առանց թևերի և այսպիսով նման են Փիաթերի: Սակայն այս երկու հրեշները դժվար թե արտաքին տեսքից բացի որևէ այլ կապ ունենան :

Shahapet

Shahapet is a serpent-ghost guarding various places such as houses, fields, and graveyards. It has a good nature unless angered. A Shahapet guarding a house is known as Shvod, and one guarding agricultural fields is called Shvaz. A Shvod brings good luck to the house, so it should be treated kindly, lest it get angry. Sometimes they appear as lone travellers in the middle of the night, and those who are kind to them are rewarded, while those who are not will see nothing but grief and woe in their houses. In spite of this, Armenian peasants are known to have forced the house spirits into agricultural labour in the fields in the spring.

Շահապետ

Շահապետն օջանման պահապան-ոգի է, որ պահպանում է տարբեր վայրեր՝ տներ, դաշտեր, գերեզմանոցներ, և այլն: Այն միշտ բարի է, եթե բարկացած չէ: Տունը պահպանող շահապետը կոչվում է Շվոդ, իսկ դաշտի պահապան ոգին կոչվում է Շվազ: Շվոդներին պետք է լավ վերաբերվել, որպեսզի նրանք հաջողություն բերեն: Հաճախ նրանք հայտնվում են գիշերվա կեսին՝ ճամփորդի տեսքով: Նրանց ապաստան տրվողները պարգևատրվում են, իսկ տուն չընդունողները արժանանում են վշտի և տառապանքի: Չնայած սրան, հին հայկական մի ծեսի համաձայն՝ ուսմիկները տան ոգիներին գարնանը քշում էին դեպի դաշտերը՝ իրենց համար աշխատելու:

Al

The most gruesome of all monsters and demons is the Al, the demon of childbirth. In Armenian tradition Als steal the lungs, heart, and liver of a woman who is pregnant, in labour, or who just gave birth. They can cause miscarriage and steal babies up to forty days after childbirth. They are also said to steal unborn children from pregnant women's wombs (thus causing miscarriage) and either to take the baby to their king or to eat its flesh. If, after giving birth, the mother faints, this can be seen as a sign of the Al's presence, in which case people can resort to an extreme measure by offering the child to Al to save the mother's life.

According to some legends, Als cannot touch iron, so women in travail were surrounded by iron weapons and instruments.

Ա

Բոլոր հրեշներից և չար ոգիներից ամենասարսափելին թերևս Ալն է՝ ծննդյան չար ոգին: Հայկական ավանդության մեջ Ալերը գողանում են ծննդաբերության մեջ գտնվող կամ հղի կանանց թոքերը, սիրտն ու լյարդը: Նրանք կարող են նաև գողանալ չծնված երեխային (կամ մինչև քառասուն օրականը) և նրան տալ իրենց թագավորին կամ ուրել նրա մարմինը: Եթե ծննդաբերության ժամանակ մայրն ուշաթափվում է, սա կարող է ընկալվել որպես Ալի ներկայություն: Այսպիսի դեպքերում մարդիկ կարող են դիմել ծայրահեղ քայլի մոր կյանքը փրկելու համար՝ առաջարկելով, որ Ալը վերցնի երեխային:

Համաչափ որոշ առասպելների՝ Ալերը երկաթից վախենում են. այդ պատճառով ծննդաբերող կանանց շրջապատում էին երկաթե իրերով կամ երեխայի բարձի տակ դնում էին դանակ ու մկրատ: Վերջին ավանդույթը պահպանվել է նաև մեր օրերում:

Kadzh

Kadzhes are mythical spirits that can be good or evil. Kadzh means ‘brave’ in Armenian. These spirits dwelled in mountains and caves, their favourite habitat being Mount Ararat. According to folk tradition attributed to the minstrels of Goghtn, once when King Artavasdes of Armenia was on a hunting trip, Kadzhes abducted him and imprisoned in a cave in Mount Ararat, where he still remains to this day. In fact, some legends state that Kadzhes, rather than Vishaps, stole king Artavasdes as a child and replaced him by one of their children. Kadzhes are known to enjoy music and to be great musicians themselves.

Chars and Devs are other spirits in Armenian mythology closely associated to, and often identified with, Kadzhes. However, Chars are necessarily evil, while Devs and Kadzhes can be benevolent.

Քաջ

Քաջերը (Քաջք) բարի կամ չար ոգիներ են: Այս ոգիներն ապրում են գրեթե բոլոր լեռներում ու քարանձավներում, բայց նրանց սիրելի բնակատեղին Արարատ լեռն է: Գողթն գավառի աշուղների երգերի համաձայն՝ մի անգամ որսի ժամանակ հայոց Արտավազդ արքային իր հոր՝ Արտաշեսի անեծքի համաձայն Քաջերը առևանգում են և շղթայակապ բանտարկում Մասիսի քարանձավներից մեկում, որտեղ նա մինչև այսօր էլ գտնվում է: Ասում են նաև, որ հենց Քաջերն են երեխա ժամանակ Արտավազդին փոխել չար արարածով, և ոչ թե Վիշապները:

Հայոց առասպելաբանության մեջ հանդիպում են նաև այլ նմանատիպ ոգիներ՝ Չարեր (Չարք) և Դևեր, որոնք հաճախ նույնացվում են Քաջերի հետ: Սակայն Չարերը միշտ չար են, իսկ Քաջերն ու Դևերը կարող են բարի լինել:

Grogh

‘Grogh’ is the Armenian word for ‘writer’ or ‘scribe’. Grogh is an ancient spirit that writes the history of a human being from birth to death. When a human is born, Grogh writes the newborn into the book of life and stamps its fate on its forehead. That is why the Armenian word for fate is ‘chakatagir’ which literally means ‘written on the forehead’. Grogh dutifully records all the sins and good deeds of a human throughout their life. He then comes to claim the soul of said human when he dies. If the latter is in agony and cannot easily part with their soul, windows should be opened to let Grogh in who then takes the soul. He then reads out the book during the final judgement of that person, based on which the fate of the soul is decided.

Գրող

Գրողը հնագույն ոգի է, որ գրի է առնում մարդու պարմությունը ծնունդից մինչև մահ: Ծննդյան պահին Գրողը նորածնին գրանցում է կյանքի գրքում և նրա ճակատին դրոշմում ճակատագիրը: Մարդու կյանքի ընթացքում Գրողը գրքի մեջ նշում է նրա բոլոր բարի և չար արարքները: Մարդու մահվան ժամանակ Գրողը վերցնում է հոգին, որի համար այն հայտնի է նաև «հոգեառ» անվամբ: Եթե մարդը հոգեվարքի մեջ է, և հոգին չի կարողանում հեշտությամբ լքել մարմինը, հարկավոր է լուսամուտները բացել և այդպիսով Գրողին ներս թողնել: Դատաստանի ժամանակ Գրողը կարդում է մարդու կյանքի գիրքը, որի հիման վրա որոշվում է հոգու ճակատագիրը: Մեր լեզվում մինչև հիմա էլ պահպանվել են գրողի հետ կապված արտահայտություններ, ինչպիսիք են «գրողը տանի» կամ «գնա գրողի ծոցը»:

Afterword

When preparing this bestiary, I mostly used the books ‘Armenian Mythology’ by Mardiros Ananikian and ‘Ancient Beliefs or Pagan Religion of Armenians’ by Ghevont Alishan, as well as the Wikipedia pages on Armenian mythology (Eastern and Western Armenian, English, and Russian articles).

I used Artificial Intelligence Image Generators to create the illustrations used in this book. In particular, I used Microsoft Copilot/Designer (image generator powered by DALL·E 3). I also used Picsart to edit some images. For instance, it turned out AI image generators are unable to create a picture of a wingless Griffin (Piatek), so I had to remove the wings manually. Also, I was surprised to find out that it seems to be extremely hard for an image generator to correctly spell a short text in a generated image.

The text was entirely written by me.

Soon I plan to make one or two more compendiums like this one on ancient Armenian deities and legendary heroes and popular myths about them.

Վերջաբան

Այս շրեմարանը պատրաստելիս հիմնականում օգտվել եմ Մարտիրոս Անանիկյանի «Հայկական դիցաբանություն» և Ղևոնդ Ալիշանի «Հին հաւաքք կամ հեթանոսական կրօնք հայոց» աշխատություններից, ինչպես նաև Վիքիպեդիա հանրագիտարանի էջը հայկական դիցաբանության վերաբերյալ (արևելահայերեն, արևմտահայերեն, անգլերեն ու ռուսերեն հոդվածները):

Բոլոր պատկերները ստացել եմ արհեստական բանականության միջոցով: Տեքստն ամբողջությամբ ինքս եմ գրել:

Ապագայում նախատեսում եմ պատրաստել նմանատիպ ևս մեկ կամ երկու աշխատություն՝ հիմնված հայոց հեթանոսական աստվածությունների, առասպելական հերոսների և նրանց մասին պատմող հայրնի առասպելների վրա:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԴՅԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀՐԵՇՆԵՐԸ և ՈԳԻՆԵՐԸ
ՎԱՀԱԳՆ ԱՍԼԱՆՅԱՆ

